

ELS ESTUDIANTS LIBERALS

—
**MARC BALDÓ LACOMBA, MARÍA FERNANDA MANCEBO ALONSO,
ERNEST SÁNCHEZ SANTIRÓ I YOLANDA BLASCO GIL**

Separata de la
**HISTÒRIA DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA**
Volum III
LA UNIVERSITAT LIBERAL (SEGLES XIX I XX)

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
2000

ELS ESTUDIANTS LIBERALS

MARC BALDÓ LACOMBA, MARÍA FERNANDA MANCEBO ALONSO,
ERNEST SÁNCHEZ SANTIRÓ i YOLANDA BLASCO GIL

LA DIMENSIÓ DE L'ESCOLA

Les universitats de districte, des de les reformes liberals, no disposaven de totes les facultats. València va tenir-ne quatre assignades: ciències, lletres, dret i medicina —les dues primeres molt incompletes fins al segle XX—. La matrícula representava entre un 6 i un 7% de l'espanyola, mentre que el percentatge de població del seu districte mai no va baixar de l'11%. Molts valencians van estudiar a la central, on, a més de disposar de major oferta, hi podien establir relacions i contactes.

Els estudiants tenen una distribució per facultats en la qual compten més les carreres professionals. Dret i medicina absorbeixen la major part de les demandes; després d'aquestes se situen farmàcia —absent a València—, ciències i lletres, els alumnes de les quals, en gran part, cursen preparatori. La llicenciatura en dret és ben concorreguda, cosa que permet moltes oportunitats als graduats. En el segle de la revolució —desamortitzacions, desvinculacions, transferències de propietat...— i d'una nova organització burocràtica de l'estat, els juristes exerceixen una important funció com a advocats, fiscals, jutges, funcionaris o polítics; però també la carrera és molt útil per a l'administració dels negocis privats. Medicina té l'atractiu professional i econòmic d'un ofici prestigiós i ben pagat. En l'època que tractem, el metge format en la universitat suplanta pràctiques de curar tradicionals i hi ha la necessitat de cobrir moltes places de titulars que requereixen els pobles; a l'expansió d'aquests contribueix també les preocupacions higienistes del segle. Metges i advocats són influents en la societat burgesa que naix. La literatura del XIX, amb freqüència, ens presenta aquests primers com a persones progressistes que desenvolupen una labor humanitària i ajuden a obrir mentalitats i vèncer prejudicis. Els

juristes no aconseguen aquesta imatge literària benefactora, però es troben més pròxims als àmbits de poder, per això molts estudiants somnien amb el fòrum.

Estudiants de les universitats espanyoles (1857-1936)

UNIVERSITAT	1857-58	1867-68	1878-79	1889-90	1900-01	1909-10	1921-22	1931-32	1935-36
Barcelona	1.399	1.694	2.479	2.478	2.361	2.674	3.125	3.125	2.140
Granada	458	811	1.225	1.634	1.280	1.284	1.760	1.750	2.061
Madrid	2.876	5.707	6.672	5.149	4.822	5.001	8.195	11.581	8.655
Oviedo	127	149	216	551	299	359	750	836	1.260
Salamanca	113	204	372	804	826	860	947	1.941	2.107
Santiago	725	483	799	1.050	1.565	1.053	1.097	2.103	2.183
Sevilla	559	967	1.382	1.650	1.185	1.002	1.565	1.991	1.671
València	467	967	2.189	1.041	1.388	1.101	1.396	2.123	2.821
Valladolid	455	1.129	880	1.299	1.515	1.098	1.744	2.579	2.144
Saragossa	349	345	771	2.042	1.032	775	1.455	2.448	2.706
Múrcia							944	1.314	1.442
La Laguna							144	238	204
Total	7.528	12.023	16.985	17.698	16.273	15.207	23.122	32.029	29.394

Font: M. i J. L. Peset, *La universidad española...*, p. 529; M. Peset, *Historia de las universidades valencianas...*, I, p. 169; M. F. Mancebo, *La universidad de Valencia...*, p. 283. Les xifres de València, segons recomptes de matrícula.

Les germanes pobres són ciències i lletres, facultats noves que tarden més de mig segle a consolidar-se; ofereixen menys possibilitats i tenen pocs alumnes. La major part dels graduats ho són també en dret –lletres– i en medicina, farmàcia o enginyeria –ciències–; la professió que hi predomina, quan no és l'exercici per al qual habilita l'altre títol, és la docència. En ciències s'ha localitzat la professió que va exercir el 36% dels que s'hi van graduar entre 1845 i 1870, i tots els casos documentats es dediquen a l'ensenyament, si bé alguns d'aquests professors també desenvolupen treballs tècnics.¹ En resum, ens trobem davant una universitat amb una distribució d'estudiants que s'acumulen en dret i medicina. Aquestes dues carreres, en el primer terç del segle XX, encara absorbeixen més del 70% dels alumnes.

1. E. Sánchez Santiró, *Científics i professionals. La facultat de ciències de València, 1857-1939*, Universitat de València, 1998, pp. 295-321.

Estudiants de la universitat de València 1815-1874. Mitjanes quinennials

ANYS	FINAL DE L'ANTIC RÈGIM I REVOLUCIÓ										TOTAL	
	FILOSOFIA	TEOLOGIA	CÀNONS	LLEIS	MEDICINA	CIRURGIA	FILOSOFIA	JURISPRU- DÈNCIA	NOTARIAT	MEDICINA DE SEGONA		CIRURGIA
1815-20	469,2	71,4	22,2	202,2	149,4							914,4
1820-25	855,8	144,4	22	459,4	228,8							1.710,4
1825-30	742,6	193,8	32,6	534,8		294,6						1.798,4
1830-35	1.144,6	304	39,4	757,4	273,6							2.519
1835-40	864,8	223	13	1.004,8	532,4							2.638
1840-45	575,4	106,8	8	716,2	601					409,6		2.417
ÈPOCA PIDAL												
ANYS	FILOSOFIA BATXILLERS	FILOSOFIA LLICENCIATS	JURISPRU- DÈNCIA	NOTARIAT	MEDICINA	MEDICINA DE SEGONA	CIRURGIA	TOTAL				
1845-51	608,1	9,5	503,8		276,5			1.465,5				
1851-57	457,1	13	300,6	130,3	41,3	60,3		1.004	67,5	1,1		
ÈPOCA MOYANO												
ANYS	LLETRES	CIÈNCIES	DRET	NOTARIAT	MEDICINA	TOTAL						
1857-62	15,8	19,8	247,8	14,2	166,6	464,2						
1862-68	88,3	94,3	281,5		259,5	723,6						
SEXENNI DEMOCRÀTIC												
ANYS	LLETRES	CIÈNCIES	DRET	NOTARIAT	MEDICINA	FARMÀCIA	VETERI- NÀRIA	AGRICUL- TURA	TOTAL			
1868-74	168	244,6	459,8	93,5	568,8	91,6	59	2	1.687,6			

Font: M. Baldó, *Profesores y estudiantes...*, pp. 82-110; V. Mir, tesi doctoral en curs; E. Sánchez Santró, *Científicos i professionals...*, pp. 181-215.

El quadre anterior mostra la població escolar de València des del final de la guerra d'independència fins a la restauració del 1874. Com el període presenta certa complexitat pels canvis de facultats i estudis, s'ha dividit en etapes.

Entre 1815 i 1845, la universitat manté l'estructura de facultats pròpia de l'antic règim –filosofia, teologia, lleis, cànons i medicina–; s'hi uneixen les facultats jurídiques i s'hi incorpora tardanament una escola de cirurgia de segona classe, fruit d'una fundació. Absolutistes i liberals, en aquests anys de revolució, modifiquen els continguts de l'ensenyament i canvien plans d'estudi, però l'estructura general no s'hi veu alterada fins al pla Pidal. Mentrestant, la població universitària, superat el destret de la guerra d'independència, es recupera i remunta el nombre d'alumnes del segle XVIII: dels 1.600 que n'hi havia abans de la guerra, es passa a més de 2.500 en els anys trenta. Tanmateix, tan important com el creixement d'alumnes són les transformacions internes que es produeixen en la distribució: teologia i cànons minven els efectius, mentre lleis i medicina hi ascendeixen. S'hi gesta, doncs, el que seria una constant en tot el segle: l'atractiu d'aquestes dues últimes facultats.² Per observar-ho, no-res millor que reduir a percentatges els estudiants d'aquests ensenyaments.

Percentatges d'estudiants en les facultats majors de València, 1815-1845

ANYS	TEOLOGIA I CÀNONS	LLEIS I MEDICINA	TOTAL
1815-20	21	79	100
1820-25	19	81	100
1825-30	21	79	100
1830-35	26	75	100
1835-40	13	87	100
1840-45	8	92	100

L'any 1845 s'inicia un procés de reajustament que no s'estabilitza fins al 1874. En aquests anys desapareix teologia que es trasllada al seminari conciliar; filosofia es converteix en institut de secundària i se segrega de la universitat el 1857, medicina sofreix les conseqüències d'un títol de segona, que –durant uns anys– imparteix i no compensa

2. M. Baldó, *Profesores y estudiantes en la época romántica. La universidad de Valencia en la crisis del antiguo régimen (1787-1843)*, Ajuntament de València, 1984, pp. 83-87.

la fugida dels que cursen llicenciatura... Els demòcrates tenen altres idees sobre l'educació; entenen que potenciar-la és una manera de desenvolupar el país i amplien les facultats, especialitats i creen la figura de l'estudiant lliure; tot això explica l'increment de l'alumnat. El fracàs, tanmateix, es produeix abans d'acabar l'etapa revolucionària; aleshores es retorna a les quatre facultats, que no s'alteraran fins a la segona meitat del segle XX.

El nombre d'estudiants és oscil·lant, però el més destacat és la reducció d'efectius que es produeix des del 1845. Les elevades taxes acadèmiques fan difícil l'accés a l'educació, a partir de la secundària. Els demòcrates i els republicans del sexenni, amb una altra perspectiva, es van proposar canviar aquest plantejament, però l'experiència va acabar ben aviat. La matrícula de València, representativa de les espanyoles, ens permet seguir la dràstica reducció: entre 1835 i 1845, la mitjana d'estudiants de facultats majors era d'uns 1.600, i entre 1857 i 1868, de 600. És a dir, amb les reformes de Pidal i Moyano se'n van perdre mil alumnes. Evidentment, la teologia havia desaparegut, la secundària se segregava, però la disminució no s'explica només per aquestes pèrdues, sinó per la política restrictiva que s'ha indicat. La universitat isabelina va tenir menys alumnes que la de Ferran VII, i molts menys que els anys de la revolució liberal entre el 1836 i el 1843. Per comprovar-ho, n'hi ha prou amb observar la matrícula de dret i medicina, facultats que travessen per totes les conjuntures polítiques. En aquesta evolució es percep l'ajust doctrinari i l'increment del sexenni.

Estudiants de dret i medicina de València.

Mitjanes quinquennals i nombres índex (base 1814-1836)

ANYS	BATXILLERAT O LLICENCIATURA EN DRET	NOTA- RIAT	BATXILLERAT O LLICENCIATURA EN MEDICINA	MEDICINA DE SEGONA	TOTAL	NOMBRES ÍNDEX
1814-1836	510,7		243		753,7	100
1836-1845	849,8		588,4		1.438,2	190
1845-1851	503,8		276,5		780,3	103
1851-1857	300,6	130,3	41,3	60,3	532,5	70
1857-1868	266,1		217,2		483,3	64
1868-1874	459,8	93,5	568,8		1.122,1	148

DE LA RESTAURACIÓ A LA REPÚBLICA

Des del 1874 fins al 1939, es travessa una altra etapa. L'empenta demogràfica del sexenni es congela, després d'un increment moderat que dura fins al principi dels anys vuitanta i se situa a partir d'aleshores en els 1.200 estudiants aproximadament, mitjana que no es remunta fins als anys posteriors a la primera guerra mundial. La conjuntura econòmica i l'increment de nous rics, petits propietaris, empleats o funcionaris van elevar el nombre d'estudiants. Als fills de professionals liberals, funcionaris i propietaris que afluïen a les aules, van començar a afegir-se, des del canvi de segle, fills de comerciants, xocolaters, confiters, enquadernadors, mestres, guàrdies civils...³ La conjuntura econòmica —la *belle époque*—, el *boom* de la taronja i una expansió industrial hi influeixen.

Així doncs, la universitat passa dels 1.570 estudiants del període 1915-23 als 2.188 de l'època de la dictadura, per arribar a 2.831 en els anys republicans. En el conjunt de les universitats l'evolució és semblant: de 24.762 el 1915-23 s'arriba als 35.598 en els anys de Primo de Rivera, mentre que la república té 32.013. La crisi del 29 sembla afectar la població universitària. Tanmateix, a València, els estudiants van continuar creixent. Per què? En part, és degut a l'aportació de Barcelona, universitat que va perdre molta matrícula a conseqüència del rigor amb el qual es va implantar l'autonomia universitària i els estudiants es van traslladar a uns altres districtes. Per exemple, en medicina, durant el curs 1933-34 es van matricular 127 estudiants catalans, cosa que representava un 12% de la matrícula, quantitat insòlita perquè usualment no arribava al 2%.⁴ Però també hi influeix la millora del nivell de vida de les capes mitjanes —malgrat la crisi—, noves oportunitats per als graduats en lletres i ciències —les càtedres d'institut passen de 300 el 1923 a més de 1.000 el 1935— i les noves professions com ara arxivers, tècnics de laboratori o treballadors en la indústria. El quadre següent resumeix aquest procés.

3. Vegeu-ne M. Baldó, "La facultat de filosofia i lletres de València, 1857-1977. Esbós històric", *Saitabi*, 47 (1997), 63.

4. Vegeu-ne J. M. López Piñero i R. Ballester Añón, "Demografía de los estudiantes de medicina de la facultad de medicina de Valencia en el siglo XX. Nota previa", *Primer congreso de historia del país valenciano*, Universitat de València, 1974, IV, p. 496.

Estudiants de la universitat de València 1874-1936. Mitjanes quinquennals

ANYS	LLETRES	CIÈNCIES	DRET	MEDICINA	PRACTICANTS I MATRONES	NOTA- RIAT	TOTAL
1874-80	257,8	307,1	596,8	537,5			1.699,3
1880-85	156,6	358,4	561	502,2			1.668,2
1885-90	—	193	667,4	256,2			1.116,6
1890-95	—	77,2	736,4	339,6			1.153,2
1895-900	24,2	287,2	354,4	405,2			1.071
1900-05	20,4	266,4	531,4	509,6			1.327,8
1905-10	34	209,2	408,4	467,6		7	1.126,2
1910-15	47,2	268,2	427,0	492,4		4,4	1.239,2
1915-20	95,4	271,8	235,8	581	26,6		1.210,6
1920-25	134,0	292,4	232	654,2	263,2		1.575,8
1925-30	226,0	312	457,6	929	468,8		2.393,4
1930-36	393,1	481,5	787	907,5	137,6		2.706,7

Font: M. Baldó, "La facultat de filosofia...", pp. 63-64; Y. Blasco, *La facultad de derecho...*, pp. 147-174; J. M. López Piñero i R. Ballester Añón, "Demografía de los estudiantes...", pp. 487-489; M. F. Mancebo, *La universidad...*, pp. 279-305; E. Sánchez Santiró, *Científicos i professionals...*, pp. 181-215. S'han completat els recomptes que hi faltaven. En medicina no s'ha trobat la matrícula lliure del 1887-88, i en dret entre 1894 i 1905.

Amb tot, encara que no per la importància quantitativa, un canvi rellevant es produeix en l'alumnat en aquesta etapa amb la incorporació de la dona. El 1868, a penes triomfa la revolució, en *El Mercantil valenciano*, la *ciudadana* Carlota Montijo escriu una carta en què diu: "Ya que ustedes han hecho la revolución sean consecuentes y no lo quieran todo para los hombres y nada para nosotras... No hay universidad para nosotras... ¿Por qué no se nos permite ser maestras sangradoras, cirujanas, médicas, boticarias, abogadas, etc.? ¡Viva la igualdad!".⁵ Així comença una llarga història. La legislació no prohibeix que les dones estudien; simplement no ho fan. Durant el sexenni s'hi graduen poques de batxiller. El 1872-73 es matricula la primera universitària a Barcelona, en medicina, que és la facultat que més les atrau. Dos anys després, en aquesta mateixa universitat i facultat es matricula la segona, Dolors Aleu, que s'examina a València el 1875 d'algunes assignatures. Però amb la restauració canovista moltes coses canvien. El problema esclata pel juny del 1878, quan la que anava més avançada acaba la llicència-

5. *El Mercantil valenciano*, 20 de novembre de 1868, citat per E. Sánchez Santiró, *Científicos i professionals...*, p. 204.

tura, li arriba l'hora de l'examen de grau i es proposa de doctorar-se, per a la qual cosa es trasllada a Madrid. És aleshores quan la qüestió es converteix en assumpte polític i comencen les restriccions jurídiques que duraran fins al 1910.⁶ A València, les primeres dones —a banda de Dolores Aleu— van ser Trinidad Sánchez Fernández —curs 1882-83—, Concepción Aleixandre Ballester i Manuela Solís Clarás —curs 1883-84—. La primera es va traslladar a Madrid; les altres es van llicenciar, van cursar el doctorat i es van especialitzar en ginecologia. Després d'aquestes, en van arribar d'altres. El quadre següent mostra l'evolució fins al 1910.

Les alumnes de la universitat de València, 1874-1910

ANYS	MEDICINA	CIÈNCIES	TOTAL	ANYS	MEDICINA	CIÈNCIES	TOTAL
1874-75	1	—	1	1894-98	1		1
1875-82	—	—	—	1898-99	1	1	2
1882-83	1	—	1	1899-06	—	—	—
1883-88	2	—	2	1906-07	1	1	2
1888-89	2	1	3	1907-10	1		1
1889-94	—	—					

Font: C. Flecha, *Las primeras universitarias...*, pp. 112-159; J. M. López Piñero i R. Ballester, "Demografía de los estudiantes...", p. 493; E. Sánchez Santiró, *Científicos i professionals...*, p. 208.

A partir del 1910, el nombre d'alumnes va créixer a poc a poc. En aquests anys es produeix un canvi notable: fins a l'època de Primo de Rivera, la porta d'accés de les dones a la universitat és medicina —farmàcia no existeix a València—, però des d'aleshores la sobrepassen ciències i lletres; aquesta es converteix, al final de la república, en la facultat amb major nombre i percentatge de dones. L'ensenyament obri oportunitats professionals i, sense que medicina hi perda compàs, el creixement deriva cap aquests altres centres. Dret és la facultat més endarrerida. El franquisme, com s'hi veurà, continua aquesta tendència. El quadre següent sintetitza la situació fins a la guerra.

6. Vegeu-ne C. Flecha García, *Las primeras mujeres universitarias*, Madrid, Narcea, 1966, p. 104.

*Les alumnes de la universitat de València per facultats i períodes.
Mitjanes quinquennals i percentatges*

ANYS	MEDICINA		CIÈNCIES		LLETRES		DRET	
	ALUMNES	%	ALUMNES	%	ALUMNES	%	ALUMNES	%
1910-15	1,2	0,2	0,6	0,2	—		—	
1915-20	5,8	0,9	3	1,1	—		—	
1920-25	9,4	1,4	9,8	3,3	9,8	7,3	0,2	0,0
1925-30	10,2	1,0	11,6	3,7	29,4	13,0	2,2	0,4
1930-36	19,1	2,1	26,8	5,5	59,5	15,1	14,8	1,8

RÈGIM ESCOLAR, ASSOCIACIONS I PROTESTES

“La mayoría de nuestros estudiantes —escribía Giner en començar el segle XX— pertenece a las clases medias; hace mucha vida de teatro, de café, de casino; de ateneo, a veces; casi ninguna de campo; va a los toros; nada de juegos ni ejercicios corporales; otro tanto de viajes y excursiones; aparte los periódicos, lee poco, y esto principalmente novelas...”⁷ Ens trobem, doncs, davant un nou tipus d’alumne, tipificat per Mariano i José Luis Peset com a “el estudiante burgués”.⁸ El picaresc i el noble, característics de l’antic règim, que donaven color a la universitat, abandonen les aules. Els substitueix un nou estudiant, amb una base social diferent. La universitat s’encarrega de forjar-lo —o pensa que ho fa— a colp de rigor i reglament de disciplina —el del 1859, el del 1864...— mentre li insufla el pragmatisme burgès i la seua estricta ètica.

En l’època isabelina, l’estudiant entra a la universitat als 15 o 16 anys, i a mesura que avancen les reformes —ja en la restauració—, s’imposen els 17.⁹ Quan es matricula, se li assigna una taula numerada, se li obliga a assistir a classe, s’hi passa llista, se li compten les faltes, se l’examina, i se’l reprèn i corregeix d’acord amb un reglament, que encara manté vicis de l’antic règim —fins al 1864 se’l pot tancar a la universitat vuit dies—. Però en els reglaments liberals s’arbitra una nova tipologia de sancions, des d’aprendre’s de

7. F. Giner de los Ríos, “Sobre reformas en nuestras universidades” (1902), *Escritos sobre la universidad española*, edició de T. Rodríguez de Lecea, Madrid, Espasa-Calpe, 1990, p. 79.

8. M. Peset i J. L. Peset, *La universidad española (siglos XVIII y XIX)*. *Despotismo ilustrado y revolución liberal*, Madrid, Taurus, 1974, pp. 525-550.

9. Y. Blasco Gil, *La facultad de derecho de Valencia durante la restauración (1875-1900)*, Universitat de València, 2000, pp. 161-163.

memòria un text, copiar-lo determinades vegades, traduir de llengües clàssiques, fins a l'amonestació o l'expulsió... No hi falten els premis. L'alumne, jurídicament, és menor d'edat, i així se'l tracta. L'ensenyament que se li administra és memorístic: assisteix a classe, pren apunts, estudia mitjançant manuals que el govern aprova, observa algunes pràctiques en medicina. Durant anys es continuen fent acadèmies, una mena de *disputatio*, en què es debat amb companys sota la supervisió de professors. El 1859, en una d'aquestes sessions de la facultat de dret, un estudiant conegut per poeta, Wenceslao Querol, va defensar "por vía de argumento únicamente" que l'església no tenia potestat legislativa en els afers civils, i es va armar un escàndol: degà, rector, expedient i retractació de l'alumne perquè no li passàs res. "Mis convicciones —va dir— no son otras que las católicas, apostólicas, romanas, las que he aprendido aquí en estos bancos de la autorizada voz de mis maestros". Al control de l'estat, s'afegeix, doncs, el de l'església vigilant...

Fora de la universitat, els estudiants més inquiets s'organitzen en ateneus o societats literàries. A València se'n coneixen dues: l'Estrella —1852— i el Liceu —1858—. Hi assisteixen alumnes de dret i medicina, els altres també, però en són pocs, de manera que hi predominen aquests primers. Querol, Llorente, Félix Pizcueta... participen en aquestes associacions i hi debaten "las más trascendentales cuestiones filosóficas, políticas y sociales", segons testimoni del primer.¹⁰ S'hi organitzen democràticament, sense jerarquies, i s'hi practica la tolerància d'idees i de creences. Una imatge dels estudiants que contradiu la minoria d'edat amb què se'ls tracta a les aules... Però no tots tenen tantes inquietuds intel·lectuals. L'estudiantina i les serenates —odiades per les autoritats, acadèmiques i civils— són un altre tipus d'associació, mitjançant la qual es vehicula l'afalac i la protesta contra els mestres i, a vegades, contra el govern —la nit de sant Daniel a Madrid—. A València els estudiants també esvaloten, encara que sols un buidat minucios de la premsa permetria reconstruir aquesta història desconeguda. Sabem que es van rebel·lar contra la supressió de títols —notariat, llicenciatura de medicina...—, i van aconseguir que els qui estaven estudiant poguessen acabar. Altres protestes, quasi rituals, eren les que es feien al final de novembre o principi de desembre per avançar les vacances de Nadal...

El sexenni significa canvi rotund. La universitat creix, hi apareix l'estudiant lliure, els demòcrates decreten l'abolició dels rígids controls doctrinaris, hi instauren la llibertat de càtedra, la llista tancada de manuals s'anul·la... i l'examen, a falta d'altres controls,

10. Citat per L. Guarner, *Poesía y verdad de Vicente Wenceslao Querol*, València, Alfons el Magnànim, 1976, pp. 27-32.

s'hi fa més rigorós. Hi augmenten els suspensos i les queixes dels estudiants, veloçment polititzats, també. Fins i tot el rector Pérez Pujol lamenta la relaxació dels vincles de disciplina i l'efervescència que comporten "las circunstancias políticas". Però el més rellevant és l'aparició d'associacions de caràcter politicocultural. En sorgeixen tres: el centre científic i literari -1868- que arriba a enviar un representant al congrés internacional d'estudiants de Gant. Aquesta associació es veu aviat desbordada per altres més polítiques, integrades sols per universitaris, com el cercle de la joventut liberal -1869-, més radical, que es proposa rebaixar l'edat del sufragi dels 25 als 20 anys; el vicepresident és l'estudiant de medicina Amali Gimeno. Aquests joves, especialment els republicans, són molt actius i es disposen a estendre el seu ideari mitjançant acadèmies, conferències que mostren els abusos dels monarques, biblioteques populars i la incitació a la lectura d'autors com Proudhon, Verne o Castelar... La revolta federal valenciana d'octubre del 1869 i la derrota dels republicans significa un canvi. L'associacionisme radical es retrau i prosperen altres de caràcter més cultural: l'ateneu científic, artístic i literari, creat el 1870. Els republicans s'integren en aquest, que reuneix estudiants i intel·lectuals d'un ampli espectre: Pascual y Genís, Félix Pizcueta, Wenceslao Querol, Teodor Llorente, Amalio Gimeno, Fernando de Alisal... Els catòlics, d'altra banda, aviat creen l'acadèmia de la joventut catòlica -1871- que oscil·la cap a l'integrisme: "sin religión ni Dios no hay gobierno posible", és el títol de la primera conferència que organitzen, però aquesta entitat es clausura en proclamar-se la república.

Amb el colp d'estat de gener del 1874 tot comença a canviar. El govern de Serrano reglamenta les llibertats, mentre que el nou rector de la universitat, Manuel Tarrasa, es disposa a posar fi als "abusos" i als "excessos" dels estudiants. Si ja no és possible tornar al control de l'època isabelina, diu, s'ha d'acabar amb "el sistema de absoluta libertad para todo". Una successió de decrets del ministre de foment, Alonso Colmenares, que trau entre juliol i setembre del 1874, preparen la restauració en la universitat. S'hi retalla i reglamenta la llibertat d'ensenyament, s'hi estableixen restriccions per a l'ensenyament lliure, s'hi obliga a assistir a classe els escolars de matrícula oficial i s'hi apugen les taxes de matrícula... Els estudiants encara fan una última prova de força: pel novembre, coordinats amb els de tot Espanya, van a la vaga, que acaba amb la detenció d'activistes i la presència de la policia en el recinte universitari, per acord del rector Monserrat i del governador civil. Falten unes setmanes per al colp d'estat de Sagunt. D'aquesta vaga ens queda un pasquí:

Compañeros: seguid el ejemplo de los de Madrid, unión, unión y compañerismo, nadie entre en la cátedra, a la calle todos y los que entren en clase apuntar-

los en una lista y nosotros mismos castigáremoslos, pues son unos compañeros indignos.

Unión y Compañerismo.

Libertad de Enseñanza o que se cierren las cátedras.¹¹

La festa revolucionària ha acabat. Durant la restauració i la regència l'activitat dels estudiants replega veles i es refugia en associacions aparentment neutres que tenen una vida espasmòdica.¹² A València destaquen l'acadèmia medicoescolar (1877), que va ser la més activa i estable –va durar fins al segle XX– i tenia la seu a la societat econòmica d'amics del país; i la joventut legista (1880) activada per professors tan dispars ideològicament com Pérez Pujol i Rodríguez de Cepeda. Aquestes associacions oferien conferències, feien certàmens i ampliaven les expectatives d'alumnes interessats. Però, al costat d'aquestes, van sorgir-ne d'altres més polítiques: una de dretes, l'acadèmia científicoliterària de la joventut catòlica (1880) que heretava l'experiència d'una semblant que vam veure actuar en el sexenni, i l'altra progressista –joventut liberal– que actuava a l'ateneu, organitzada també el 1880, i anys després anomenada ateneu escolar.

La restauració també coneix brots de rebel·lia esporàdics. La majoria d'ocasions són deguts a exàmens o altres aspectes com l'avanç de vacances nadalenques, una forma de protesta que els estudiants es passen de promoció en promoció. Conta Baroja quan estudiava medicina a València, que “días antes de Navidad, los alumnos decidieron que se debían anticipar las vacaciones, y como el rector se opuso, se reunían en la escalera de su casa... y cantaban con la música de un salmo gavota, de la opereta *Miss Helyett*...”.¹³ En algunes ocasions, tanmateix, les protestes acadèmiques van ser amenaçants. Pel juny del 1880, alguns estudiants van ser sancionats pel rector Monserrat a no examinar-se fins al setembre per acumulació de faltes. La protesta va acabar en tumult: s'hi van impedir els exàmens, hi va haver petards a la plaça del Patriarca, expulsions perpètuas i la dimissió del rector.

Però les accions dels alumnes no sempre són degudes a motius interns, sinó que a vegades connecten amb la protesta política. Hi passa, si més no, en dues ocasions: el 1875,

11. Arxiu de la universitat de València, 264/5, 26 de novembre de 1874.

12. Per als moviments d'estudiants, vegeu-ne E. Sánchez Santiró, *Científics i professionals...*, pp. 240-271; D. Comas, “Los escolares valencianos en el primer cuarto de siglo”, *Saitabi*, 49 (2000), en premsa; M. F. Mancebo, *La universidad de Valencia...*, pp. 78-90; José Cepeda Adán, *Los movimientos estudiantiles (1900-1936)*, Ajuntament de Madrid, 1985.

13. P. Baroja, *Desde la última vuelta del camino. Memorias*, II, *Familia, infancia y juventud*, Madrid, Caro Raggio, 1982, p. 297.

quan el ministre ultramuntà Orovio expulsa els catedràtics en la “cuestión universitaria”, els estudiants redacten una reprovació;¹⁴ l'altra, semblant, es produeix pel novembre del 1884, ocasionada en aquesta ocasió pel “caso Morayta”, un professor d'història de Madrid que en el discurs d'obertura defensa la llibertat d'ensenyament i el ministre que és present en l'acte –l'integrista Alejandro Pidal– reprèn el subordinat. S'hi produeixen manifestacions, peticions de llibertat de càtedra, disputes amb els ultracatòlics i, fins i tot, l'excomunicació del catedràtic en carta que signen els bisbes. També s'hi produeixen mobilitzacions, protestes i escrits a favor del professor i, a Madrid, a més, serenates –que des de la nit de sant Daniel el govern sap que són perilloses–. A València es fan reunions i se signen dos escrits de solidaritat, un amb 511 signatures d'estudiants, i l'altre, més comprometedor, amb 328. Entre els signants del segon es troben Altamira i Blasco Ibáñez. Però la policia –“sicarios apostólicos”, segons els estudiants– entra a la universitat i tot torna a l'ordre.

D'altra banda, la universitat de l'últim quart del XIX, d'acord amb les impressions que ens han transmès alguns alumnes, era anodina i grisa. Azorín, estudiant de dret, es fixa en la teatralitat acadèmica, una posada en escena quotidiana de ritus i símbols: el rellotge dona l'hora, immediatament comença una processó de catedràtics vestits amb toga i birret precedits pel bidell major; cadascun entra a la seua aula; ja dins, puja el mestre a la tribuna “a modo de ancho púlpito”, una vegada allí es descobreix, deixa el birret sobre la taula, seu i comença la classe. Passat el temps reglamentari, el bidell entra en l'aula i diu “¡la hora!”. Els escolars, entre classe i classe, ixen pels voltants “a comer unas deliciosas empanadillas acabadas de sacar del horno”. Però Azorín també ens conta que les aules són llòbregues, la biblioteca és deserta i les classes de molts professors són soporíferes. “La afición o repugnancia a las materias –diu– depende en gran parte del maestro.” Rafael Altamira també dona compte de professors que no li interessien: en les classes de dret canònic es dedica a llegir la *Biblioteca universal* –ens diu–, en les de literatura clàssica grega i llatina, devora novel·les i poesia, i en les d'economia política, “llegué hasta escribir uno de mis primeros cuentos”. La vivència de Blasco Ibáñez és diferent, va poc a classe. “No se puede decir –ha dit– que perdiera ningún curso, pues unas semanas antes de los exámenes lo tomaba todo de memoria, con una facilidad tremenda, para olvidarlo todo después.” Quan acudia a la universitat, els bidells es posaven en guàrdia: “¡Ave de mal agüero, anunciador de tempestades!”. I, en efecte, el jove novel·lista es defineix com “un agitador, un artista enamorado de la acción”, situat en

14. *Reprobación de los alumnos de la universidad de Valencia contra las medidas persecutoras del gobierno a los profesores de la universidad Central, Valencia y Sevilla*, València, Olegario Monfort, 1875.

les antípodes d'una escola amb processons de catedràtics amb toga i birret. La seua estratègia d'estudiant, tanmateix, mereix retenir-se: memoritzar, aprovar i passar. Pío Baroja, va acabar la carrera de medicina a València: "el examen práctico me resultó fácil: se trataba de un caso de gangrena que lo hubiera diagnosticado cualquiera [...] El tercer ejercicio consistía en una operación en un cadáver. Me pusieron un cadáver seco, momificado y horrible. Había que hallar en él la arteria subclavia. Hice con el bisturí una incisión en el tórax [...] y mostré con la pinza un vaso muy pálido. Creo que lo encontré por casualidad".¹⁵

Els estudiants més inquiets divideixen el temps entre les classes, les llibreries i les tertúlies i els ateneus. Aprofiten les lliçons o els consells dels mestres que més els interessin i converteixen en tràmit les altres. Però no tots els estudiants són així. La premsa, quan armen saraus o protestes s'ocupa molt d'aquests i també en els dies d'obertura del curs. Aleshores es fan reflexions genèriques i alguns periodistes els tipifiquen. *Las Provincias*, el 1903, descriu quatre tipus: el "savi", que a vegades és fill de família burgesa modesta, aprofita el temps, no s'arrisca al suspens, s'adapta en els exàmens a les parcialitats més oposades dels seus professors..., i a vegades és fill de família acomodada i influent que estudia i ronda biblioteques i llibreries per gust. Un altre tipus és l'"orador", "que perora en los corrillos de la universidad, en los bancos de la clase, y se desarrolla en gran escala en las academias escolares, donde se discuten temas trascendentales de política y sociología". Pot ser liberal conservador o republicà, no li satisfà el manual i es llança a lectures filosòfiques o polítiques molt més elevades, llegeix el diari i debat punts de vista... Els altres tipus són els "calaveres", que poden ser "llestos" –si aconsegueixen anar passant– o "ximpls" –els qui naufraguen o passen anys per traure's la carrera–. Aquests darrers conformen la imatge de l'estudiant senyoret, popularment mal vista.¹⁶ Els regeneracionistes denuncien els estudiants dolents sense pietat: no llegeixen més que el manual –o un resum d'aquest conegut en l'argot de l'època com de *remediavagos*, deambulen, gandulegen, prenen el sol igual pel gener que per l'abril, no vibren davant res, són "zaragozanos de las fiestas",¹⁷ solen tenir "en una proporción media, los vicios y virtudes de la masa masculina de nuestro pueblo",¹⁸ i els de medicina de València, segons Baroja,

15. Azorín en *Obras selectas*, 5a ed., Madrid, Biblioteca Nueva, 1982: *Valencia*, caps. IX, X i XX, i *Madrid*, cap. II. R. Altamira, "Breve autobiografía (inédita)", recollida en *Rafael Altamira, 1866-1951*, Alacant, Juan Gil-Albert, 1987, p. 19, i "Marieta (recuerdos de un estudiante)", article publicat en *La Nación*, novembre del 1937 i recollit en el mateix llibre, p. 27. V. Blasco Ibáñez, "Autorretrato", en *Vicente Blasco Ibáñez. La aventura del triunfo, 1867-1928*, València, 1986, p. 11; P. Baroja, *Desde la última vuelta del camino...*, II, p. 300.

16. *Las Provincias*, 1 d'octubre de 1903, recollit i comentat per Daniel Comas, "Los escolares valencianos..."

17. R. Macías Picavea, *El problema nacional*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1996, p. 106. L'edició original és del 1899.

18. F. Giner de los Ríos, *Escritos sobre la universidad...*, p. 79.

“eran bastante bárbaros”: a un company major li feien bromes pesadíssimes en el millor estil carpetovetònic...¹⁹ Però la veritat és que la universitat els ofereix pocs estímuls.

En la primera dècada del XX moltes coses es transformen. Els escolars assagen nous tipus d'organització que superen el marc ateneista, creen organitzacions reivindicatives i es polititzen com no ho han estat des del sexenni. Els institucionistes aposten per un nou tipus d'organització escolar que no siga esporàdic sinó amb fins culturals, socials i reivindicatius. Altamira, l'any dels fasts del quart centenari del descobriment d'Amèrica, troba espai en un congrés hispano-luso-americà per anunciar-hi un nou tipus d'associació escolar: han de ser unitàries –sense distinció de facultats–, prescindir del caràcter polític i religiós, dedicar-se a les reivindicacions i millores acadèmiques i al conreu espiritual i esportiu dels seus membres; han de preocupar-se, finalment, per exercir una acció social benèfica i solidària amb la classe obrera... En gran part, allò que Altamira proposa s'articula a partir del 1900. La unió escolar sorgeix aquell any. La impulsen catedràtics reformadors –a València, Gómez Ferrer– i estudiants inquietos. La nova entitat s'organitza per defensar interessos de la “classe escolar”, des d'una suposada neutralitat ideològica, encara que aviat es va decantar a posicions liberals o republicanes. S'estén per Espanya i reivindica millores com beques, espais per a educació física, activitats culturals, intervenció dels alumnes en els òrgans de govern, professionalització dels treballs –per exemple, que els professors d'ensenyament secundari siguen llicenciats–.

Aviat hi arriba la prova de foc. La primera protesta és del 1901 contra les vacances per les noces d'una infanta. L'any 1902 es van revoltar contra els exàmens d'ingrés en la facultat. Un any després es van revoltar contra el ministre conservador Allendesalazar, contra les seues reformes que afecten els estudis de medicina. Els estudiants, organitzats com mai no ho havien estat, demanen la supressió d'exàmens per obtenir el grau. Hi ha faltes col·lectives d'assistència a classe en diverses universitats; a València, el 13 de març, després d'una assemblea, s'organitza una manifestació que és reprimida amb duresa per la guàrdia civil i els estudiants es neguen a tornar a classe mentre que no dimitiesca el governador. Per l'abril passa el pitjor: a Salamanca, en reprimir els estudiants, en moren dos. El conflicte revifa a tot Espanya. Finalment, el ministre rectifica, el governador de València és traslladat a la Corunya i el rector –Candela–, que no ha donat suport als estudiants, és cessat.

Amb aquests triomfs, el nou associacionisme reivindicatiu s'hi consolida. La politització també va en augment. Pel març del 1904, per exemple, a conseqüència de les opinions

19. P. Baroja, *Desde la última vuelta al camino...*, II, p. 297.

d'un catedràtic integrista, Luis Gestoso, sobre Nozaleda –antic arquebisbe de Manila que ha estat nomenat per a la seu de València, i contra qui la premsa republicana ha llançat una campanya–, se suscita un debat entre estudiants republicans i catòlics, que resolen a colps de puny en el claustre. S'obren expedients, però no res s'aclareix ja que uns i altres callen davant les autoritats acadèmiques. El catedràtic va ser castigat amb reprensió pública. Les reformes ministerials següents –al final del 1904– regulen incompatibilitats i tornen a desencadenar vagues i protestes en totes les universitats pel març i l'abril del 1905. La unió escolar, per pressionar el govern, aprofita una visita que el rei té prevista a València. Finalment aconseguixen que el govern hi cedesca, no sense abans caure el ministre La Cierva.

Després d'aquests èxits, probablement perquè no es tornen a assajar reformes que molesten els alumnes, o perquè la unió escolar hi perd força, o perquè les mesures repressives es desgranen amb major eficàcia, l'activitat dels estudiants es tempera. Un catedràtic valencià regeneracionista, el doctor Moliner, el 1908, reclama una partida extra de cent milions de pessetes per millorar l'ensenyament i el sanatori de Portaceli, i suggereix –entre altres mesures– una vaga escolar. Hi era massa. El govern –Maura, ni més ni menys– li obri un expedient i l'empresona, i encara que es produeix la solidaritat i la simpatia amb el professor, no s'hi arriba a la vaga: les autoritats acadèmiques i civils es reuneixen amb els pares dels alumnes, i aquests es declaren disposats a portar els fills a les aules “a garrotades”, si cal. La unió escolar s'ha desactivat i el conflicte no afecta directament els interessos dels alumnes, n'hi ha prou amb obrir expedient a quatre de medicina i a un de l'institut amb la pèrdua de matrícula, i amenaçar els altres per desencoratjar-los. El 1909, l'acadèmia medicoescolar, que va viure amb impotència els successos de l'any anterior, organitza un homenatge a Darwin, que es converteix en una provocació –sense pretendre-ho–.²⁰ A l'estiu d'aquell any, es convoca un congrés d'escolars a València i es proclama que “la clase escolar necesita agruparse para defenderse”; s'hi parla d'una nova entitat. Serà la federació escolar que aconseguiria organitzar tres congressos nacionals, però finalment es va dissoldre per esclatar conflictes polítics al seu si. En la dècada dels vint sorgirà ja la federació d'estudiants catòlics i la federació universitària escolar...

20. T. F. Glick, *Darwin en España*, Barcelona, Península, 1982, pp. 51-67.